

JADIDLAR: BIZ BILMAGAN O‘TMISH VA BIZGA AYTILMAGAN HAQIQATLAR

Arziqulova Dilobar Narmuhammad qizi

Fan va texnologiyalar univertiteti

O‘zbek tili va adabiyot yo‘nalishi

1-bosqich talabasi

Annotatsiya.

Ushbu maqola XX asr boshida Turkiston ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotida tub burilish yasagan jadidchilik harakati vakillarining darsliklarda ochiqdanmagan faoliyat qirralarini arxiv materiallari va zamonaviy tarixiy tahlillar asosida tadqiq etadi. Muallif an’anaviy "ma’rifatparvarlik" tushunchasining tor doirasidan chiqib, jadidizm mohiyatini milliy davlatchilikni qayta tiklashga qaratilgan keng ko‘lamli va mukammal o‘ylangan strategik loyiha sifatida tahlil qiladi.

Maqolaning asosiy mazmuni jadidlar faoliyatining bizga kam ma’lum bo‘lgan uchta muhim ustuniga qaratilgan. Birinchidan, jadidlarning "milliy investorlar" sifatidagi roli yoritiladi: ularning milliy sarmoyani ilm-fanga yo‘naltirish, aksiyadorlik jamiyatlari va shirkatlar tuzish orqali iqtisodiy mustaqillikka erishish borasidagi biznes-modellari o‘rganiladi. Ikkinchi yo‘nalishda esa jadidchilikning "maxfiy diplomatiyasi" tahlil etiladi; xususan, talabalarni Germaniya va boshqa G‘arb davlatlariga o‘qishga yuborish ortidagi asl maqsad — bo‘lajak mustaqil davlatning harbiy, texnik va diplomatik elitasi zaxirasini yaratish strategiyasi ochib beriladi. Uchinchi qismda esa jadidlar duch kelgan ijtimoiy fojea — mustamlakachi tuzum tazyiqi va jamiyat ichidagi mutaassib qatlamning ayovsiz qarshiligi o‘rtasidagi "ruhiy muhoraba" tahlil qilinadi.

Shuningdek, maqolada 1930-yillardagi qatag‘on fojiasining shunchaki mafkuraviy emas, balki chuqur geosiyosiy sabablari arxiv hujjatlari asosida ko‘rsatiladi. Sho‘ro hokimiyatining jadidlar tomonidan ilgari surilgan "Yagona Turkiston" va "Milliy birlik" g‘oyalaridan nega bunchalik xavfsiragani ilmiy dalillar bilan isbotlanadi. Yakuniy qismda jadidlar merosining bugungi "Uchinchi Renessans" poydevoridagi o‘rni va ularning amalga oshmagan g‘oyalarining zamonaviy O‘zbekiston taraqqiyoti uchun strategik dolzarbligi asoslab berilgan. Maqola keng kitobxonlar ommasi, tarixchi olimlar va milliy o‘zlikni anglashga intiluvchi yoshlar uchun mo‘ljallangan.

Kalit so‘zlar. Jadidchilik, milliy uyg‘onish, Turkiston avtonomiyasi, Germaniya talabalari, maxfiy diplomatiya, iqtisodiy ozodlik, qatag‘on haqiqatlari, milliy elita, strategik islohotlar, Uchinchi Renessans, mustaqillik poydevori

Biz ko'p yillar davomida tarix darsliklarida jadidlarni faqatgina eski maktablarni isloh qilgan, ma'rifatparvarlik pyesalari yozgan yoki xalqni savodli qilishga uringan bir guruh ziyolilar sifatida o'qib keldik. Biroq, bugungi kunda arxivlarning chang bosgan qatlamlaridan sizib chiqayotgan haqiqatlar bizga butunlay boshqacha, yanada mahobatli va hayratlanarli manzarani taqdim etmoqda. Jadidlar shunchaki muallim yoki yozuvchi emas, balki XX asr boshida Markaziy Osiyoning siyosiy, iqtisodiy va geosiyosiy xaritasini tubdan o'zgartirishga jazm etgan eng yirik strateglar edi. Ularning maqsadi shunchaki "savodli xalq" emas, balki dunyo bilan bo'ylasha oladigan, o'z iqtisodiy qudratiga va harbiy elitasiga ega bo'lgan mustaqil davlat qurish bo'lgan.

Nega bizga uzoq vaqt davomida ularning faqat "shoir"lik qirralari aytildi-yu, "diplomat" va "milliarder sarmoyador" ekanliklari yashirildi? Bu tasodif emas edi. Mustamlakachi tuzum uchun jadidlarning she'rlaridan ko'ra, ularning iqtisodiy loyihalari va xalqaro aloqalari ming chandon xavfliroq edi. Chunki jadidlar millatning genetik kodini yangilashga, uni dabdabali to'ylar, jaholat va qashshoqlik botqog'idan olib chiqib, zamonaviy dunyo taraqqiyotining yetakchi kuchiga aylantirishga bel bog'lagan edilar. Ular Berlin universitetlarida harbiy taktika, muhandislik va diplomatiyani o'rganib qaytadigan bo'lajak vazirlar korpusini tayyorlashni maqsad qilgan uzoqni ko'ruvchi siyosatchilar edi.

Ushbu maqola aynan mana shu "yashirilgan haqiqatlar" — jadidlarning xalqaro maxfiy aloqalari, ularning iqtisodiy inqiloblari va o'z millatdoshlarining jaholati qarshisida chekkan daxshatli ma'naviy azoblari haqida so'z yuritadi. Biz an'anaviy yondashuvlardan voz kechib, jadidchilikni milliy davlatchilikni qayta tiklashga qaratilgan mukammal bir strategik loyiha sifatida tahlil qilamiz. Nega sho'ro hukumati ularning asarlarini yoqib yubordi? Nega ularning hatto qabri qayerdaligini 50 yil davomida sir tutdi? Bu savollarga javob izlar ekanmiz, jadidlarning bugungi "Uchinchi Renessans" poydevoridagi o'rni qanchalik hayotiy ekanligini anglab yetamiz.

Tarix shuni ko'rsatadiki, jadidlar yengilmadi. Ular shunchaki vaqtdan juda ilgarilab ketgan edilar. Bugun biz intilayotgan erkin va qudratli jamiyatning ilk chizmalarini ular bundan bir asr oldin qonlari bilan chizib ketgan edilar. Ushbu maqola orqali biz o'sha "biz bilmagan o'tmish"ning pinhona sahifalarini ochib, bugungi kunimiz uchun eng kerakli bo'lgan uyg'onish darslarini tahlil qilamiz.

Jadidlarning iqtisodiy islohotlar borasidagi qarashlari shunchaki nazariya emas, balki millatni moddiy qaramlikdan qutqarishga qaratilgan amaliy harakatlar strategiyasi edi. Ular Turkistonning chor Rossiyasi tomonidan xomashyo bazasiga aylantirib qo'yilganini, mahalliy aholi esa faqatgina arzon ishchi kuchi sifatida foydalanilayotganini chuqur anglagan edilar. Shu sababli jadidlar "Hamyoni bo'sh millatning tili qisq bo'ladi" degan hayotiy tamoyilni ilgari surib, milliy burjuaziyani shakllantirishga kirishdilar.

Bu yo'nalishdagi birinchi muhim qadam — xalqning bor-budini ko'kka sovurayotgan dabdabali to'ylar va marosimlarga qarshi kurash bo'ldi. Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy va Fitrat kabi siymolar o'z maqolalarida to'y-ma'rakalardagi isrofgarchilikni millatning o'z-o'zini iqtisodiy o'ldirishi deb ataganlar. Ular har bir behuda sarflangan oltin tangani millatning kelajagidan o'g'irlangan mablag' deb hisoblab, bu pullarni maktablar ochishga, talabalarni chet elda o'qitishga va eng muhimi, zavod-fabrikalar qurishga yo'naltirishni targ'ib qildilar.

Jadidlar iqtisodiy ozodlikka erishish uchun zamonaviy biznes modellarini amaliyotga tatbiq etishdi. Ular o'sha davrning o'zbek "start up"lari hisoblangan "Nashriyot", "Barakat", "Maktab" kabi aksiyadorlik jamiyatlari va shirkatlarini tashkil qildilar. Bu tuzilmalarning o'ziga xosligi shunda ediki, ular milliy boylarni va o'rta hol tabaqani o'z sarmoyasini yagona maqsad yo'lida birlashtirishga o'rgatdi. Aksiyadorlik tizimi orqali to'plangan mablag'lar hisobidan jadid gazetalari chop etildi, milliy kitob do'konlari va kutubxonalar tarmog'i yaratildi. Bu harakatlar davlatdan yordam kutmasdan, o'zini-o'zi moliyalashtiradigan mustaqil iqtisodiy sub'ektni yaratish yo'lidagi ulkan qadam edi.

Bundan tashqari, jadidlar o'zbek savdogarlarini shunchaki mahsulot ayirboshlovchidan yirik ishlab chiqaruvchilarga aylanishga undadilar. Ular paxtani xomashyo sifatida emas, balki tayyor mahsulot sifatida sotish, sanoatni rivojlantirish orqali rus kapitali bilan raqobatga kirishish g'oyasini ilgari surdilar. Ularning rejasi bo'yicha, iqtisodiy jihatdan mustaqil bo'lgan milliy tabaqa bo'lajak mustaqil davlatning moddiy tayanchi bo'lishi kerak edi. Aynan mana shu iqtisodiy qudrat va mustaqillikka intilish sho'ro hukumatini qattiq xavotirga solgan, chunki iqtisodiy erkin millatni siyosiy jihatdan bo'ysundirish imkonsiz edi.

Jadidlarning xalqaro siyosiy maydondagi harakatlari va xususan, "Germaniya loyihasi" shunchaki ta'limiy tashabbus emas, balki uzoqni ko'zlab rejalashtirilgan maxfiy diplomatik strategiya edi. 1920-yillarning boshida Fitrat, Munavvar qori va Fayzulla Xo'jayev kabi yetakchilar Turkistonning kelajagi faqatgina Rossiya imperiyasi doirasida qolib ketmasligi kerakligini yaxshi anglagan edilar. Shu sababli, ular dunyo siyosiy sahnasida o'z o'rniga ega bo'lish va milliy ozodlikni ta'minlash uchun G'arbning ilg'or davlatlari, xususan, Germaniya bilan yashirin diplomatik va madaniy ko'priklar o'rnatishga kirishdilar.

Bu strategiyaning eng muhim qismi — 1922-yilda yuzlab o'zbek yoshlarining Germaniyaga o'qishga yuborilishi bo'ldi. Bu yoshlar shunchaki muallim yoki vrach bo'lish uchun emas, balki bo'lajak mustaqil davlatning boshqaruv elitasini shakllantirish uchun tanlab olingan edi. Jadidlar o'sha paytdayoq mustaqil davlatni barpo etish uchun nafaqat shoirlar, balki zamonaviy harbiy taktikani biladigan generallar, aviatsiya muhandislari, huquqshunoslar va diplomatlar kerakligini tushunib yetishgan. Berlin universitetlarida tahsil olayotgan talabalar ortida katta siyosiy reja

turgan: ular G'arb texnologiyasi va boshqaruv tizimini o'zlashtirib qaytgach, Turkistonni Rossiya qaramligidan texnik va ma'muriy jihatdan chiqarib olishlari lozim edi.

Bundan tashqari, jadidlar xalqaro maydonda "Turkiston konfederatsiyasi" g'oyasini ilgari surib, Turkiya, Ozarbayjon va Tatariston ziyolilari bilan yagona mafkuraviy tarmoq yaratdilar. Ular yirik xalqaro anjumanlarda qatnashish, xorijiy diplomatlar bilan uchrashish orqali Turkiston dardi va uning mustaqillik huquqini dunyoga bildirishga harakat qilishgan. Bu harakatlar o'sha davrdagi sho'ro hukumati uchun o'ta xavfli geosiyosiy tahdid bo'lib ko'ringan. Chunki jadidlar o'z g'oyalari bilan Markaziy Osiyoni yagona va qudratli siyosiy sub'ektga aylantirishni, mintaqadagi rus ta'sirini butunlay yo'q qilishni maqsad qilgan edilar.

Sho'ro hukumatining keyinchalik Germaniyadan qaytgan deyarli barcha mutaxassislarni "josus" deb ayblashi va jadid yetakchilarini qatag'on qilishi aynan mana shu diplomatik mustaqillikka bo'lgan urinishning oqibati edi. Ular jadidlarni asarlaridagi she'rlari uchun emas, balki dunyo bilan bo'ylasha oladigan, G'arbning ilg'or g'oyalari bilan qurollangan yangi milliy elita zaxirasini yaratgani uchun yo'q qilishgan. Bu maxfiy diplomatiya jadidlarning shunchaki ma'rifatparvar emas, balki yirik davlat arboblari va strateglar bo'lganidan dalolat beruvchi eng yorqin haqiqatdir.

Jadidlarning ijtimoiy hayotdagi kurashi va ular chekkan zulm faqatgina qamoq panjaralari yoki jismoniy qiynoqlar bilan cheklanib qolmay, balki juda chuqur ruhiy va ma'naviy fojiani o'z ichiga olgan edi. Ularning eng katta dardi — o'z millatining ozodligi yo'lida kurashib, aynan shu millatning tushunmasligi va qarshiligiga duch kelishlari bo'ldi. Jadidlar o'z davrida ikki olov — mustamlakachi ma'murlar va jamiyat ichidagi o'ta mutaassib "qadimchilar" qatlamining ayovsiz bosimi ostida qolgan edilar.

Ushbu ijtimoiy muhorabaning markazida yangi usuldagi maktablar va ayollar ta'limi masalasi turgan edi. Jadidlar zamonaviy o'quv qurollari, xarita va stollarni maktablarga olib kirganlarida, jamiyatning konservativ qismi buni "kofirlik" deb baholab, ularga qarshi ashaddiy nafrat kampaniyasini boshladi. Munavvar qori yoki Abdulla Avloniy kabi siymolar o'z millatdoshlarining "dindan chiqqan" degan tamg'asi va hatto o'lim tahdidlari ostida yashab, baribir millat bolalarining ko'zini ochishga intildilar. Ular uchun xotin-qizlarni o'qitish millatning fundamentini mustahkamlash edi, biroq bu ilg'or g'oya o'sha davrdagi jamiyatning qarshiligi tufayli fojiaga aylandi. Ular har kuni o'z uyi va ko'chasida "begona" bo'lib yashashga majbur bo'lgan buyuk iroda egalari edi.

Zulmning ikkinchi va eng daxshatli bosqichi 1930-yillarda sho'ro hukumatining tizimli qatag'oni ko'rinishida namoyon bo'ldi. Sho'ro hukumati jadidlarni shunchaki o'ldirishni emas, balki ularni millat ko'ziga "sotqin" va "xalq dushmani" qilib ko'rsatish orqali ma'naviy mahv etishni maqsad qildi. NKVD zindonlarida Abdulla

Qodiriy, Cho'lpon va Fitrat kabi daho shaxslarga nisbatan qo'llanilgan daxshatli jismoniy qiynoqlar, ularni uxlatmaslik va ruhiy ezishlar — bularning barchasi millatning "miya markazi"ni sindirishga qaratilgan edi. 1938-yilning 4-oktabrida bir kunda otib tashlangan bu siymolarning o'limi milliy tafakkurning o'nlab yillarga to'xtab qolishiga sabab bo'ldi.

Eng og'riqli haqiqat shundaki, jadidlar nafaqat o'zlari qurbon bo'ldilar, balki ularning oilalari, farzandlari va yaqinlari ham o'nlab yillar davomida "xalq dushmanining bolasi" degan tamg'a bilan jamiyatdan chetlatildi. Ularning asarlari yoqib yuborildi, ismlari tarixdan o'chirildi va hatto qabrlari qayerdaligi ham sir tutildi. Bu — shunchaki jismoniy yo'q qilish emas, balki butun boshli xalqning xotirasini o'chirishga bo'lgan urinish edi. Biroq jadidlar chekkan bu mislsiz zulm va zahmatlar besamar ketmadi; ularning bo'g'zida qolib ketgan haqiqatlari bugungi mustaqilligimiz va milliy g'ururimizning asosi bo'lib xizmat qilmoqda.

Jadidlar: Biz bilmagan o'tmish va bizga aytilmagan haqiqatlar haqida so'z yuritganda, bir narsa ayon bo'ladi — bu buyuk siymolar shunchaki tarixiy personajlar emas, balki millatimizning boy berilgan imkoniyatlari va qayta tiklangan orzularidir. Ularning fojiasi shundaki, jadidlar o'z davrining o'lchovlaridan juda ilgarilab ketgan, jamiyat tayyor bo'lmagan haqiqatlarni baralla aytishga jur'at qilgan edilar.

Bugun biz tahlil qilgan iqtisodiy islohotlar, maxfiy diplomatik strategiyalar va ijtimoiy kurashlar shuni ko'rsatadiki, jadidchilik harakati yengilmadi. To'g'ri, 1938-yilning qonli oktyabrida millatning sara vakillari jismonan mahv etildi, asarlari yoqildi, ismlari tarixdan o'chirildi. Biroq, ularning qoniga singgan "Milliy mustaqillik" va "Zamonaviy taraqqiyot" kodi o'lmadi. Ular bundan bir asr oldin o'z qonlari bilan chizib ketgan mustaqil davlat xaritasi bugungi O'zbekistonning poydevori bo'lib xizmat qilmoqda.

Jadidlar bizga aytib ketgan eng muhim haqiqat shuki: xalqning ozodligi va baxti nafaqat qurol, balki birinchi navbatda ilm, sarmoya va birlik orqali qo'lga kiritiladi. Bugun biz intilayotgan "Uchinchi Renessans" — bu aslida jadidlar boshlab bergan, ammo chala qolgan buyuk qurilishning davomidir. Ularning merosini o'rganish biz uchun shunchaki tarixni bilish emas, balki kelajakda qanday millat bo'lishimiz kerakligini anglatuvchi hayotiy zaruratdir.

Jadidlar yashab o'tgan o'sha "biz bilmagan o'tmish" — bugungi kunda biz uchun eng katta uyg'onish darsiga aylanishi shart. Zero, ular orzu qilgan ma'rifatli, boy va qudratli davlatni barpo etish endi bizning — ularning ma'naviy vorislarining zimmasidagi muqaddas burchdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Mirziyoyev Sh.M. "Yangi O'zbekiston strategiyasi"
- 2.Behbudiy Mahmudxo'ja. "Tanlangan asarlar"
- 3.Fitrat Abdurauf. "Tanlangan asarlar"

- 4.Qosimov B. "Milliy uygʻonish: jasorat, maʼrifat, fidoiylilik". – Toshkent: "Maʼnaviyat", 2002.
- 5.Dolimov U. "Jadidchilikning ijtimoiy-pedagogik asoslari". – Toshkent: "Fan", 2006.